

EGYETEMI DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

A KALCIUMHOMEOSZTÁZIS ÉS A POLI(ADP-RIBOZ)ILÁCIÓS FOLYAMATOK VIZSGÁLATA PORCOSODÓ MESENCHYMALIS SEJTKULTÚRÁKBAN

Matta Csaba

Témavezető: Dr. Zákány Róza

**DEBRECENI EGYETEM
MOLEKULÁRIS ORVOSTUDOMÁNY DOKTORI ISKOLA**

DEBRECEN, 2009.

TÉMAVEZETŐ:

Dr. Zákány Róza, Ph.D.

DOKTORI ISKOLA:

Molekuláris orvostudomány

Prof. Dr. Kovács László akadémikus, egyetemi tanár

DOKTORI PROGRAM:

Molekuláris és sejtbiológia: a sejtek jelátviteli folyamatainak tanulmányozása

A SZIGORLATI BIZOTTSÁG TAGJAI:

A bizottság elnöke: Prof. Dr. Kovács László, akadémikus

Bizottsági tagok: Dr. Deák Ferenc, Ph.D.
Dr. Szöllősi János, az MTA doktora

A VÉDÉSI BIZOTTSÁG TAGJAI:

A bizottság elnöke: Prof. Dr. Kovács László, akadémikus

Opponensek: Dr. Rusznák Zoltán, Ph.D.
Dr. Sipeki Szabolcs, Ph.D.

Bizottsági tagok: Dr. Deák Ferenc, Ph.D.
Dr. Szöllősi János, az MTA doktora

A védés időpontja: 2009. május 27., 13 óra, DE OEC I. Belgyógyászati Klinika

BEVEZETÉS

Az in vitro porcdifferenciáció tanulmányozására szolgáló modellek

Az egyik legáltalánosabban elterjedt *in vitro* porcdifferenciációs modell a Hamburger és Hamilton szerinti 22–24-es fejlődési stádiumban lévő csirkeembriók végtagtelepeiből izolált, chondrogenitor mesenchymalis sejtekből álló primer *high density* (HD) sejtenyészet. A módszer legfontosabb előnye, hogy a chondrogenikus sejteket megfelelő kísérleti körülmények között és nagy sejtsűrűségben tenyésztve, azok spontán hajtják végre differenciálódási programjukat, és a kísérletek befejezését jelentő 6. nap végére aprócska csomókba szerveződött, jelentős mennyiségű hyalinporc keletkezik a kultúrákban. A differenciáció folyamata és a porcképződés mértéke a porcspecifikus matrixmolekulák, valamint az azok átírásáért felelős transzkripciós faktorok expressziójának monitorozásával követhető nyomon.

A porcdifferenciáció lépései és fehérjefoszforiláción alapuló intracelluláris szabályozása

A chondrogenézis kezdeti lépéseként a chondrogenikus mesenchymalis sejtek kisebb sejtcsoportokba (ún. *nodulusokba*) tömörülnek. A HD-kultúrákban a sejtek kondenzációja az első, a nodulusok sejtjeinek porcsejteké váló differenciálódása dominánsan a második és harmadik tenyésztési napon következik be. A kondenzálódás során a sejtek felszínén expresszálandó, sejt–sejt kapcsolatok kialakításáért felelős molekulák (N-CAM és N-cadherin) és a sejtek közötti *gap junction* megjelenése jellemző. A nodulusokba aggregálódott prekurzor-sejtek cytoskeletonja is átalakul, az addigi nyúlványos, fibroblast-szerű sejtalak kerekdeddé válik. Ezzel párhuzamosan a differenciálódó sejteket körülvevő ECM jelentős módosuláson megy keresztül; a valódi, érett porcszövetre jellemző, proteoglikánban egyre gazdagabb matrix a harmadik tenyésztési nap második felétől van jelen metakromáziás festéssel detektálható mennyiségben.

A porcspecifikus matrixmolekulák, így a II., a IX. és a X. kollagén, valamint az aggregán tengelyfehérjéjét kódoló gének átírásáért a Sox9 transzkripciós faktor a felelős, melyet a chondrogenesis „mestergénjének” tekinthető *sox9* gén kódol. A Sox9 expresszióját és aktivitását számos intracelluláris molekula befolyásolja. A *protein-kináz A (PKA)* az egyik olyan enzim, amely bizonyítottan foszforilálja a Sox9-et, és bár a foszforiláció nem feltétlenül szükséges a Sox9 transzkripciót aktiváló hatásának létrejöttéhez, de jelentősen fokozza azt. A PKA a CREB transzkripciós faktor foszforilálásával is elősegítheti a porcképződést. Az intracelluláris Ca^{2+} -koncentráció által szabályozott *protein-kináz C (PKC)*-enzimcsalád is a porcképződés pozitív regulátorainak tekinthető. Arra nézve nincsenek adatok, hogy a porcdifferenciáció során a PKC közvetlenül foszforilálja a Sox9-et.

Egyes *foszfoprotein-foszfatazok* szerepe a fehérjefoszforiláció reverzibilitását biztosítva ugyancsak alapvető jelentőségű. A *protein-foszfataz 2A (PP2A)* a porcdifferenciáció negatív regulátora: az enzim gátlása a CREB foszforiláltsági szintjének emelésén keresztül fokozza a porcdifferenciációt. A *protein-foszfataz 2B (PP2B, calcineurin)* chondrogenesisben betöltött szerepét a közelmúltban írták le. Az intracelluláris Ca^{2+} -koncentráció változásaira érzékeny calcineurin az NFAT-t aktiválja, ami a chondrogenikus sejtekben elősegíti a differenciálódást. Ennek megfelelően a calcineurin gátlása farmakológiai inhibitorával, ciklosporin-A-val (CsA) a porcképződés csökkenéséhez vezet.

Az intracelluláris kalciumkoncentráció és a porcképződés kapcsolata

Egyes PKC-izoenzimek (elsősorban a klasszikus PKC típusok) aktivitását az *intracelluláris Ca^{2+} -koncentráció változásai* is befolyásolják. Hasonló mechanizmusok szabályozzák a chondrogenesis másik pozitív regulátorát, a calcineurint is. Míg számos sejtípus, többek között pluripotens embrionális sejtek Ca^{2+} -homeosztázisát és az abban szerepet játszó fehérjéket (sejtfelszíni receptorokat, feszültség- és ligandvezérelt Ca^{2+} -csatornákat, az endoplasmaticus

retikulum receptorait és Ca^{2+} -pumpákat) már felderítették, a differenciálódó chondroprogenitor sejtek Ca^{2+} -háztartásáról nincsenek adatok.

Az oxidatív stressz és a hialinporc

A porcszövet ereket nem tartalmazó szövet, ahol *per se* hipoxiás viszonyok uralkodnak. A chondrocyták jól alkalmazkodtak a hipoxiához, és metabolizmusukra elsősorban az anaerob útvonalak dominanciája jellemző. Az ízületi porcot érintő megbetegedések (rheumatoid arthritis vagy osteoarthritis) során a synovialis folyadék oxigénfelhasználása fokozódik, illetve a synovialis membrán kapillárisaiból történő oxigénleadás is csökken, ami a fiziológiásnál is nagyobb hipoxiának és stressznek teszi ki a chondrocytákat: az oxidánsok és az antioxidánsok egyensúlya felborul, a kialakult állapotot *oxidatív stressznek* nevezzük. Reaktív oxigéngyökök (ROS) nemcsak kóros, hanem az aerob légzési lánc során normál körülmények között is képződhetnek a sejtekben.

A poli(ADP-ribóz)-polimeráz szerepe az oxidatív stressz okozta károsodásokban

Ha a sejtek antioxidáns-kapacitása nem elég a ROS hatástalanítására, az oxidánsok relatív túlsúlya a celluláris hatások (sejtmembrán és nukleinsavak károsítása, fehérjék oldalláncainak oxidálása és nitrálása) mellett a matrix alkotóelemeit (proteoglikánok, kollagének) is roncsolja. A ROS és azok származékai (különösen a hidrogén-peroxid és a peroxinitrit) elsősorban *genotoxikus* (a DNS-t roncsoló) hatásuk révén károsítják a sejteket. A közvetlen hatások mellett a *poli(ADP-ribóz)-polimerek* nagy mennyiségű megjelenését is leírták, a polimerek szintéziséért a *poli(ADP-ribóz)-polimeráz (PARP)* enzim a felelős. Az enzim a károsodott DNS-hez kötődik és a sejtekben lévő NAD^+ -ot nikotinamidra és ADP-ribózra hasítja, majd ez utóbbi terméket elágazó láncú polimerekké építi, melyeket különböző sejtmagi fehérjékhez kapcsol. Ez a fehérjemódosítás serkenti a DNS-repairt. Azok a sejtek azonban, amelyek erős DNS-károsító hatásoknak (pl. UV-sugárzás, γ -irradiáció stb.) voltak kitéve,

nekrózissal pusztulnak el. Ilyen esetekben az enzim túlságosan aktívvá válik, s az extrém módon felgyorsult katalitikus aktivitás közvetlen következményeként a sejtek NAD^+ -, majd ATP-tartalékai kimerülnek, a sejt elpusztul. A mérsékelt károsodást szenvedett sejtek a repair-mechanizmusok elégtelensége miatt a p53-útvonalon keresztül apoptózissal pusztulnak el. A fenti hatások az enzim farmakológiai inhibitorával, a *3-aminobenzamiddal* (3-AB) részben kivédhetőek.

A PARP szerepe az arthritis patogenezisében

A PARP bizonyos helyi gyulladásos folyamatok (pl. arthritis) során is aktiválódik. Megfigyelték, hogy a betegség egérmódeljében a PARP-aktivitás 3-aminobenzamiddal történő gátlása késlelteti a tünetek kialakulását. Ezt a védőhatást számos más PARP-inhibitorral sikerült kimutatni, ami a poli(ADP-riboz)ilációs folyamatok jelentőségére utal. A PARP arthritisben betöltött pontos szerepét azonban még nem sikerült részleteiben felderíteni. Noha részleges eredmények már születtek azzal kapcsolatban, hogy a PARP valamilyen funkcióval bír a chondrogenézisben, arról, hogy a poli(ADP-riboz)ilációs folyamatok pontosan milyen szerepet játszanak az HD-kultúrákon kiváltott oxidatív stresszre adott válaszok szabályozásában, nem rendelkezünk adatokkal.

Az oxidatív stressz és az intracelluláris Ca^{2+} -koncentráció kapcsolata

A reaktív oxigéngyökök az irodalomból ismert adatok alapján a cytosol kalciumkoncentrációjának modulálásán keresztül is kifejthetik káros hatásaikat. A nyugalmi kalciumkoncentráció adott határ fölé történő megemelése felborítja a sejtek Ca^{2+} -homeosztázisát, ami végső soron apoptotikus vagy nekrotikus sejthalálhoz vezethet. A PARP bizonyos kationcsatornák aktivitásának modulálásán keresztül közvetlenül is képes megemelni a nyugalmi kalciumkoncentrációt, s ezáltal elősegíteni a sejtek apoptotikus vagy nekrotikus halálát.

CÉLKITŰZÉSEK

A differenciálódással párhuzamosan jelentős intracelluláris Ca^{2+} -koncentrációváltozások figyelhetők meg bizonyos sejteknél, köztük mesenchymalis őssejteknél is. Ugyan a chondrogenikus mesenchymalis sejtek primer, porcsejt irányba történő differenciálódása és az intracelluláris Ca^{2+} -koncentráció esetleges kapcsolatáról egyelőre nem találtunk adatokat, de a számos Ca^{2+} -érzékeny jelátviteli molekula porcképződést szabályozó szerepe alapján mégis feltételezhető, hogy a cytosol kalciumszintje jelentős változásokon esik át a differenciálódó chondroprogenitor sejtekben is. Ennek megfelelően az alábbi kérdések megválaszolását tűztük ki célul:

1. Milyen változásokat követ a HD-kultúrák differenciálódó sejtjeiben detektálható szabad cytosol kalciumkoncentráció?
2. Mi lehet a cytosol kalciumionok forrása: a belső raktárakból szabadulnak-e fel, vagy az extracelluláris közegből áramlanak be a sejtek belsejébe?
3. Milyen hatása van a differenciációs folyamatra és a calcineurin aktivitására a sejtek nyugalmi cytosol Ca^{2+} -koncentrációjának modulálása?

A differenciálódó sejtek Ca^{2+} -homeosztázisának feltérképezése mellett a sejtek életének egy másik aspektusát is vizsgálni kívántuk. Az érett porcsejtek általában hipoxiás körülmények között töltik be funkciójukat, és gyakran kerülnek kapcsolatba reaktív oxigén- és nitrogényökökkel. Ezért további vizsgálataink során a következő kérdésekre kerestük a választ:

4. Milyen módon hatnak a reaktív oxigén- és nitrogényökök az *in vitro* porcdifferenciálódásra?
5. Kimutatható-e valamiféle kapcsolat az oxidálószeres okozta károsodások és a poli(ADP-riboz)ilációs folyamatok aktiválódása között?
6. Milyen szerepet játszhat a PARP a nyugalmi körülmények között tenyésztett differenciálódó mesenchymalis sejtek életfolyamatainak szabályozásában?

ANYAGOK ÉS MÓDSZEREK

Sejtenyésztés

A chondroprogenitor mesenchymalis sejteket Ross-fajtájú, a Hamburger és Hamilton szerinti 22–24-es stádiumnak megfelelő fejlettségű csirkeembriók disztális végtagtelepeiből izoláltuk és a $1,5 \times 10^7$ sejt/ml sűrűségű sejtszuspenzióból 15, 30 vagy 100 μ l-t cseppentettük üveg fedőlemezekre, műanyag Petri-csészékbe, illetve tenyésztő plate lyukaiba. Az így készített high density (HD) kultúrákat 10% FBS-sel kiegészített Ham's F12 tápoldattal tápláltuk.

A cytosol szabad Ca^{2+} -koncentráció meghatározása

A különböző korú sejt kultúrák sejtjeinek cytosol szabad Ca^{2+} -koncentrációját fluoreszcens módszerrel mértük meg. A mérés előtt a sejteket Fura-2 Ca^{2+} -érzékeny fluoreszcens festékkel töltöttük fel. A méréseket Tyrode-oldatot tartalmazó perfúziós kamrában végeztük egy forgótükros sugárosztóval kiegészített kettős monokromátoros berendezést használva. Az excitációs hullámhosszt 340 és 380 nm között változtattuk, a Fura-2-vel feltöltött sejtek által kibocsátott fluoreszcens fényt pedig fotoelektron-sokszorozó segítségével 510 nm-en, 10 Hz gyakorisággal regisztráltuk. A két hullámhosszon való gerjesztés során mért fluoreszcenciaértékek hányadosából ($R = F_{340}/F_{380}$) a következő egyenlet alapján számítottuk ki az intracelluláris Ca^{2+} -koncentrációkat:

$$[Ca^{2+}]_i = K_D \cdot \beta \cdot \frac{R - R_{min}}{R_{max} - R}$$

ahol K_D a disszociációs állandó, R a mért fluoreszcenciaértékek hányadosa, R_{min} az a fluoreszcenciahányados, ahol a festék egyáltalán nem köt Ca^{2+} -ot, R_{max} az a fluoreszcenciahányados, ahol a festék Ca^{2+} -mal telített, β a rendszerre jellemző állandó. Agonisták és antagonisták hatásának vizsgálatakor egy kis perfúziós kapillárist az éppen mért sejt közvetlen közelébe állítottunk be, amin perfúziós rendszer segítségével adagoltuk a vizsgált oldatot. Az intracelluláris

kalciumraktárak töltöttségének vizsgálata során a simafelszínű endoplazmatikus retikulum Ca^{2+} -pumpájának (SERCA) inhibitorát, ciklopiazonsavat (CPA) adagoltunk 10 μM -os koncentrációban. A CPA-t kalciummentes Tyrode-oldatban alkalmaztuk. A rianodinreceptorok fiziológiai vizsgálatára 15 mM koffeint, a receptor agonistáját adtuk a vizsgált sejtekhez.

Spontán Ca^{2+} -tranziensek vizsgálata és analízise

A különböző korú kultúrák sejtjeiben a spontán Ca^{2+} -tranzienseket fluoreszcenciás módszerrel, konfokális mikroszkóp segítségével regisztráltuk. A mérés előtt a sejteket 10 μM Fluo-4-AM kalciumérzékeny fluoreszcens festékkel töltöttük fel, a töltést 37 °C-on, CO_2 -inkubátorban végeztük 1 órán át. A tranzienseket normál Tyrode-oldatban regisztráltuk. A spontán Ca^{2+} -tranziensek során bekövetkező intenzitásváltozásokat x–y analízissel és line scan analízissel vizsgáltuk.

A kultúrák kezelése EGTA-val, A23187 Ca^{2+} -ionoforral, CPA-val és ciklosporin-A-val

Az extracelluláris közeg szabad Ca^{2+} -ionjait a tápközeg kalciumtartalmával ekvimoláris mennyiségű, 0,8 mM koncentrációjú EGTA hozzáadásával kötöttük meg a tenyésztés 2. és 3. napján. A sejtek intracelluláris Ca^{2+} -koncentrációjának megemeléséhez a kultúrákat 0,1 és 5 mg/l koncentrációjú A23187 Ca^{2+} -ionofort tartalmazó tápoldattal tápláltuk a tenyésztés 2. és 3. napján, 1 órán keresztül. A belső raktárak kiürítését 12 órás CPA-kezeléssel értük el. A kalcineurin aktivitását 2 μM CsA folyamatos hozzáadásával gátoltuk.

Oxidatív stressz előidézése, valamint a PARP-aktivitás gátlása 3-amidobenzamiddal

Oxidatív stresszt hidrogén-peroxid vagy peroxinitrit hozzáadásával váltottunk ki. Mindkét anyagot 30 percen keresztül tartottuk a sejteken. A

hidrogén-peroxidot 0,1; 1 és 4 mM, a peroxinitritet 100, 300 és 600 μ M koncentrációban alkalmaztuk. A PARP-aktivitás gátlásához 3-AB-t használtunk, amit az oxidatív stressz előidézését megelőző 30 percben adtunk a kultúrák sejtjeihez.

A porcmatrix fénymikroszkópos vizsgálata és szemikvantitatív meghatározása

A porcmatrixot a metakromáziás festődés felhasználásával tettük láthatóvá. A HD-kultúrákat a tenyésztés végét jelentő 6. napon fixáltuk, majd DMMK 3% ecetsavban oldott 0,1% oldatával festettük, fénymikroszkóp segítségével készítettünk felvételeket. A matrixkomponensek szemikvantitatív meghatározását toluidinkék kioldását követő optikai denzitometrálással végeztük: a 6 napos kultúrákat glicin–HCl-pufferben oldott 0,1% toluidinkékkel festettük, a szulfatált matrixkomponensekhez kötődött festéket abszolút etanolban oldott 8% HCl segítségével oldottuk ki, és a minták optikai denzitását 625 nm-en mértük.

A sejtproliferáció, életképesség és túlélési ráta vizsgálata

A sejtosztódást ^3H -timidin-beépülés mérésével határoztuk meg. A 3. tenyésztési napon, a kezeléseket követően 1 $\mu\text{Ci/ml}$ aktivitású ^3H -timidint adtunk a kultúrákhoz és 16 órán át tartottuk rajtuk. A radioaktív izotóppal jelölt nukleotidot tartalmazó médium eltávolítása után triklórecetsav alkalmazásával kicsaptuk a szolubilis fehérjéket, majd kiszáritást követően szcintillációs folyadékot pipettáztunk a plate-ek lyukaiba, és a minták radioaktivitását folyadékszcintillációs üzemmódban használt plate-leolvasó készülékkel detektáltuk.

A sejtek életképességét MTT-assay-vel vizsgáltuk. A tenyésztés 3. napján a kezeléseket követően PBS-ben oldott MTT-reagenst mértünk a sejtek tápoldatába és 2 órás inkubálást követően a képződött formazánkristályokat MTT-szolubilizáló oldatban feloldva a minták abszorbanciáját 570 nm-en mértük.

A sejtek túlélési rátáját áramlási citometriával vizsgáltuk. Az A23187 vagy EGTA-kezeléseket követően Annexin-V DY647 reagenst és/vagy propidium-jodidot adtunk a kultúrákhoz. Az inkubáció lejártával a kultúrákat tripszinizáltuk és centrifugáltuk, majd FACS-pufferben szuszpendáltuk. Az áramlási citometria során az Annexin-V DY647 reagenssel jelölt sejteket 670 nm-en, míg a propidium-jodidot felvetteket 620 nm-en detektáltuk. Az adatok kiértékelését a WinMDI 2.8 számítógépes program (freeware) segítségével végeztük.

RT-PCR analízis

A kultúrák sejtjeiből totál RNS-t izoláltunk, majd Omniscript reverz transzkripció kit felhasználásával, oligo(dT) primerek segítségével cDNS-t készítettünk. A specifikus cDNS-szekvenciák erősítése olyan primerekkel történt, amelyeket az interneten hozzáférhető csirke nukleotidszekvenciák alapján Primer Premier 5.0 számítógépes program segítségével terveztünk. A PCR-reakciókat a primerpároknak megfelelő hőmérsékleti profilok mellett végeztük. A PCR-mintákat 1,5%-os agarózgélben elektroforézissel választottuk el, és etídium-bromid festést követően elemeztük. A jelintenzitás kvantifikálását ImageJ számítógépes program segítségével végeztük, és a kontroll minták értékeire normalizáltuk.

Sejtkivonatok preparálása és Western blot analízis

A teljes sejt-lizátumok előállításához a megfelelő korú kontroll, illetve kezelt kultúrákat gumi sejtkaparó lapáttal arattuk le és lízispufferben szuszpendáltuk. A mintákat folyékony nitrogénben fagyasztottuk és felhasználásig $-70\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on tároltuk. A sejteket közvetlenül a kísérletek folytatása előtt ultrahangos szonikálással tártuk fel. Az *endoplasmaticus membránfrakció* előállításához a 3 napos kultúrákat homogenizátorban HEPES-sel és szacharózzal kiegészített lízispufferben szuszpendáltuk. A minták centrifugálását követően a felülúszót ultracentrifugával $150\ 000\ \times g$ -vel

centrifugáltuk 2 órán át, az üledéket lízispufferben vettük fel, folyékony nitrogénben lefagyasztottuk, és felhasználásig $-70\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on tároltuk. A mintákat a szokásos módon készítettük elő az elektroforézishez, 7,5% akrilamid gélt használtunk, és sávonként 40 μg fehérjét vittünk fel. A szeparálást követően a mintákat elektromos erőter segítségével nitrocellulóz membránra vittük át. A membránokat tejfehérjével blokkoltuk, majd a megfelelő antitestek jelenlétében egy éjszakán át $+4\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on inkubáltuk. A membránokat a második antitesttel szobahőmérsékleten inkubáltuk 1 órán át, és az immunreaktív sávokat erősített kemilumineszcenciás módszerrel mutattuk ki. A jelintenzitás szemikvantitatív kiértékelését ImageJ programmal végeztük, és a kontroll minták értékeire normalizáltuk.

Kalcineurin-enzimaktivitás mérése

A kalcineurin enzimaktivitását ^{32}P -vel jelölt inhibitor-1 szubsztrátból az enzim által lehasított $^{32}\text{P}_i$ radioaktivitásának meghatározásával mértük. A mérésekhez sejtlizátumokat használtunk, 20 percig tartó, $30\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on történő inkubálás után a reakciókat 20% triklórecetsav és BSA-oldat egyidejű hozzáadásával állítottuk le. Centrifugálás után a felülúszóból határoztuk meg a $^{32}\text{P}_i$ mennyiségét folyadékszintillációs detektor felhasználásával.

Poli(ADP-ribóz)-polimerek kimutatása immunocitokémiával

A kultúrákat a kezeléseket követően 10% triklórecetsavval, majd Saint-Marie rögzítővel fixáltuk. Az aspecifikus kötőhelyeket 0,1% Triton X-100 és 5% lószérum PBS oldatával blokkoltuk, majd a kultúrákat monoklonális anti-poli(ADP-ribóz) antitest jelenlétében inkubáltuk $+4\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on egy éjszakán át. Ezt követően biotinilált ló anti-egér IgG-vel inkubáltuk 45 percig, majd streptavidinnel konjugált Alexa-546-ot adtunk 30 percig. A sejtmagokat DAPI-val festettük.

PARP-aktivitás in situ kimutatása

A kezeléseket követően a kultúrák eredeti tápoldatát NAD^+ -ot tartalmazó PARP reakció-pufferre cseréltük. $37\text{ }^\circ\text{C}$ -on 1 óra hosszúra tartó inkubálást követően a kultúrákat 10% triklórecetsavban és $-20\text{ }^\circ\text{C}$ -os abszolút etanolban fixáltuk. Az aspecifikus kötőhelyek blokkolását PBS-ben oldott 1% BSA-ban végeztük. A beépült biotint streptavidin–Alexa-546 konjugátum hozzáadásával mutattuk ki, a sejtmagokat DAPI-val festettük.

A sejtek NAD^+ -tartalmának meghatározása

A HD-kultúrákat a megfelelő kezelések után HClO_4 -val tártuk fel, centrifugálás után méréseinkhez a felülúszót használtuk, amit megfelelő mennyiségű reakcióeleggyel kevertünk össze. Az 560 nm -en mérhető fényelnyelést közvetlenül a reakcióelegyek összemérése után és 10 perc leteltével is megmértük. A kultúrák NAD^+ mennyiségét ismert koncentrációjú NAD^+ -standardok segítségével számoltuk ki.

Adatfeldolgozás és statisztikai analízis

A mérési eredményeket átlagoltuk és kiszámítottuk a standard hibákat (SEM). Az adatokat statisztikai szempontból Student-féle kétmintás t -próba segítségével elemeztük, és azokat a változásokat tekintettük szignifikánsnak, ahol $p < 0,05$.

EREDMÉNYEK

A porcosodó HD-kultúrák Ca^{2+} -homeosztázisa

A kultúrák sejtjeinek cytosol Ca^{2+} -koncentrációja jellegzetes mintázatot követ

A különböző korú (0–6. napos), Fura-2 kalciumérzékeny fluoreszcens festékkel feltöltött kultúrák sejtjeinek cytosol Ca^{2+} -koncentrációjában a differenciációval párhuzamosan változó mintázatot figyeltünk meg: a 0. napos tenyészetek sejtjeiben a kalciumkoncentráció viszonylag alacsony értékeket mutat, ezt követően a differenciáció előrehaladtával kismértékű emelkedés figyelhető meg, ami a tenyésztés 3. napján magas (mintegy 140 nM) csúccsal tetőzik. A 4. naptól kezdődően a Ca^{2+} -koncentráció újra alacsonyabb értékeket vesz fel. A Fluo-4-gyel feltöltött háromnapos kultúrák sejtjeinek túlnyomó többsége spontán periodikus Ca^{2+} -oszcillációkat mutatott. Konfokális mikroszkóp segítségével végzett mérések alapján a frekvencia átlagos értéke $4 \pm 1,2 \text{ min}^{-1}$, a maximum amplitúdók 15–20%-kal voltak magasabbak az átlagos nyugalmi fluoreszcencia-intenzitásnál.

A differenciálódás során megemelkedett Ca^{2+} -koncentráció forrása az extracelluláris tér

A külső közeg Ca^{2+} -ionjainak megkötésére EGTA-t adtuk a sejtek tápközegébe. Ennek hatására szignifikánsan csökkent a sejtekben mérhető cytosol szabad Ca^{2+} -koncentráció, és a metakromáziásan festődő porcterületek nagysága is a kezeletlen kontrollokhoz képest. A kezelések hatására a Sox9 mRNS- és fehérje-expressziója, valamint foszforilációja is jelentős csökkenést mutatott, ezért feltételezhető, hogy a szabad Ca^{2+} -ionok extracelluláris térből való elvonása a differenciációs folyamatok gátlása révén eredményezi a matrix-termelés csökkenését.

A cytosol Ca^{2+} -koncentráció megemelése kettős hatást vált ki

Az A23187 Ca^{2+} -ionofort két koncentrációban (0,1 és 5 mg/l) használtuk. A cytosol szabad Ca^{2+} -koncentrációját mindkét ionofor-koncentráció jelentősen fokozta. A matrixtermelés tekintetében eltérő hatásokat figyeltünk meg. A kisebb koncentrációjú A23187-kezelések után szignifikánsan több matrixot detektáltunk, míg a magasabb koncentrációjú ionoforral kezelt kultúrákban jelentősen visszaesett a matrixtermelés mértéke. A 0,1 mg/l koncentrációjú ionofor hatására a Sox9 és az aggrekán mRNS fokozott expressziót mutatott. Ezzel ellentétben, 5 mg/l ionofor-koncentrációnál sem a Sox9, sem az aggrekán mRNS expressziós szintje nem csökkent. Mivel a Western blot analízisek eredményei nincsenek összhangban a matrixtermelésben bekövetkezett változásokkal, valószínűsíthetjük, hogy a magasabb koncentrációjú ionoforral kezelt kultúrákban a porcmatrix képződésének csökkenése nem a Sox9-útvonal változásaival magyarázható.

A chondrogenikus sejtek belső raktárai tartalmazzak bizonyos mennyiségű kalciumot

A belső raktárak töltöttségét a SERCA egyik inhibitorával, a ciklopiazon-savval (CPA) vizsgáltuk. A CPA adagolásának megkezdése után a cytosol kalciumkoncentráció lassan emelkedett kezdett, ami arra utal, hogy az ER ciszternái nem tartalmazzak túl sok kalciumot, a szivárgás üteme nem túl nagy. Kimutattuk, hogy a CPA adagolását követően, az extracelluláris tér kalciumkoncentrációjának (1,8 mM) visszaállításakor határozott Ca^{2+} -tranziens jelent meg, ami a raktárak által irányított kalciumbelépés (SOCE) jelenségének tulajdonítható. A CPA-t nemcsak kalciumméréskor és rövid ideig (~10 perc) adagoltuk a sejtekhez, hanem bizonyos kultúrákat a 2., illetve a 3. napon 12 órán át CPA folyamatos jelenlétében tenyésztettünk. Ez a hosszú ideig tartó gátlás minden bizonnyal teljesen kiürítette a belső raktárakat, mégsem láttunk változást a 6. napon a képződött porcmatrix mennyiségét tekintve.

A kalcium ER-ből történő felszabadításában szerepet játszó csatornafehérjék vizsgálatából kiderült, hogy a rianodinreceptor jelen van ugyan a chondrogenikus mesenchymalis sejtek endoplasmaticus retikulumának belső membránrendszerében, nyugalmi körülmények között azonban valószínűleg nem funkcionál, és így bizonyára nem játszik fontos szerepet a szabad cytosol Ca^{2+} -koncentráció szabályozásában. Az 1-es típusú IP_3 -receptorok gyenge mRNS- és fehérjeexpressziója hasonló következtetésekre vezetett.

Az EGTA, a Ca^{2+} -ionofor és a CPA hatása a 2 és 3 napos kultúrák sejteinek osztódási rátájára, mitochondriális aktivitására és túlélőképességére

EGTA-kezelés hatására a sejtek osztódási rátája mindkét napon drámaian lecsökkent (a kontroll 10%-ára), ugyanakkor a nekrotizáló/apoptotizáló sejtek gyakorisága megnőtt. A sejtek életképességét az EGTA-kezelések nem befolyásolták. Az ionofor kétféle koncentrációja eltérő hatással volt a sejtek osztódóképességére: 5 mg/l koncentrációban kismértékű csökkenést okozott, míg 0,1 mg/l koncentrációban alkalmazva a 3. napon szignifikánsan fokozta a sejtek proliferációját. A másik két paramétert azonban az ionofor érdemben nem befolyásolta. A CPA egyik napon sem volt jelentős hatással a sejtek osztódási rátájára, sem azok mitochondriális aktivitására.

A kalciumkoncentráció módosítja a kalcineurin expresszióját és aktivitását

EGTA-kezelés következtében mindkét vizsgált napon jelentősen visszaesett a kalcineurin aktivitása. A kalciumkoncentráció emelésének kevésbé egyértelmű hatásait figyeltük meg: a 2. napon az A23184 mindkét koncentrációjának hatására az enzim aktivitása fokozódott, a 3. napon pedig mindkét esetben csökkent a kalcineurin aktivitása. A kalcineurin mRNS-szintje csak a 2. napi kezeléseket követően mutat bárminemű változást, a 3. napon változatlan marad. A 2. napon az alacsonyabb mRNS-szint eredményeképpen csökkent fehérjeexpressziót detektáltunk valamennyi kezelés hatására, míg a 3.

napon az 5 mg/l koncentrációban alkalmazott ionofor hatására erősebb jelet kaptunk.

A calcineurin inhibitora, a CsA 2 μ M koncentrációban alkalmazva az enzim aktivitását mintegy 40%-kal csökkenti, és ezzel párhuzamosan a képződött porcmatrix mennyisége is jelentős csökkenést mutat.

Az oxidatív stressz és a chondrogenézis kapcsolata

Az oxidatív stressz poli(ADP-ribóz)-polimeráz-dependens módon gátolja a porcdifferenciációt

A hidrogén-peroxid koncentrációfüggő módon gátolta a porcképződést. Az oxidatív stressz kiváltása előtt a PARP egyik inhibitorával, 3-AB-vel előkezelve a sejteket, jelentős védőhatás figyelhető meg. A folyamatos 3-AB-kezelés önmagában is hatással volt a matrixtermelésre: a kezeletlen kontroll kultúrákban mérhető értékeknek mintegy másfélszeresét kaptuk.

A peroxinitrit (hidrogén-peroxidhoz hasonlóan) koncentrációfüggő módon gátolta a sejtek osztódását: már a kis (100 μ M) koncentrációjú peroxinitrit is a kezeletlen kontroll értékének mintegy felére csökkentette a sejtproliferációt. A 3-AB-előkezelések az osztódási ráta tekintetében gyakorlatilag nem mutattak védőhatást. A sejtek mitochondriális aktivitása koncentráció-dependens módon csökkent peroxinitrit-kezelések hatására. A PARP-aktivitás gátlása 3-AB-vel a legtöbb esetben képes volt kivédeni a reaktív oxigén- és nitrogéngyökök káros hatásait.

Oxidatív stressz hatására változik a HD-kultúrák sejteiben mérhető intracelluláris kalciumkoncentráció

Mint hogy a sejtek cytosol Ca^{2+} -koncentrációja érzékenyen reagál az extracelluláris stimulusokra, megvizsgáltuk, vajon oxidatív stressz hatására változik-e a chondrogenikus mesenchymalis sejtekben mérhető intracelluláris Ca^{2+} -

koncentráció. Míg a kis (0,1 mM) koncentrációjú hidrogén-peroxid hatására érdemben nem változik a nyugalmi Ca^{2+} -koncentráció, a magas (4 mM) koncentráció hatására különösen a harmadik napon figyelhető meg drámai változás: a differenciálódás napján kontroll körülmények között is magasabb kalciumkoncentráció még erőteljesebb emelkedést mutat.

Az oxidatív stressz hatására módosul a porcspecifikus markerek expressziós mintázata

Az oxidatív stressz jelentősen csökkenti mind a Sox9, mind az aggrecán mRNS-expresszióját. A porcmatrix-termelés vizsgálata során megfigyelt változásokhoz hasonlóan a 3-AB a markergének expresszióját a metakromáziás festések eredményeivel összhangban befolyásolta: bizonyos mértékben képes volt kivédeni a hidrogén-peroxid és a peroxinitrit káros hatásait. A 3-AB önmagában alkalmazva jelentősen, mintegy 50%-kal fokozta mindkét gén mRNS-ének expresszióját, ami szintén összhangban van a metakromáziás festések során kapott eredményeinkkel. A Sox9 fehérjeexpresszió-változásai hűen követik az mRNS-szintű változásokat: a reaktív oxigén- és nitrogényökök hatására kevesebb fehérje mutatható ki a mintákban, amit a 3-AB-előkezelések képesek voltak kompenzálni.

A HD-kultúrákban a hidrogén-peroxiddal és peroxinitrittel kiváltott oxidatív stressz hatására poli(ADP-riboz)ilációs folyamatok aktiválódnak

Az oxidatív stressznek kitett és a kontroll kultúrákban meghatároztuk a PARP aktivitását biotinilált NAD^+ beépülését vizsgálatával. Kontroll körülmények között nem detektáltunk kimutatható mértékű PARP-aktivitást, és 3-AB-kezelések hatására is hasonló eredményeket kaptunk. Hidrogén-peroxid, és főként peroxinitrit-kezeléseket követően azonban a sejtek magjában

jelentősen fokozódott a biotin beépülése, ami a PARP-inhibitor hatására csökkent. A PARP aktivitásának vizsgálata mellett a képződött poli(ADP-ribóz)-polimereket is sikerült kimutatnunk: reaktív oxigén- és nitrogényökök hatására egyaránt erős jeleket kaptunk, és 3-AB-előkezelések hatására a polimer mennyisége jelentősen kisebb maradt, mint a csak oxidatív stressz hatásának kitett kultúrákban.

MEGBESZÉLÉS

A porcosodó HD-kultúrák sejtjeinek Ca^{2+} -homeosztázisa

A tenyésztés kezdetén mérhető alacsony Ca^{2+} -koncentráció a differenciálódó sejtekben emelkedik, majd határozott csúcsot mutat, ezt követően az érett chondroblastokban ismét alacsonyabb értékeket vesz fel. Eredményeink összhangban vannak az epifízis-porcszövet chondrocytaiban mért intracelluláris Ca^{2+} -koncentrációértékekkel. Azt is megfigyeltük, hogy a chondrogenikus mesenchymalis sejtek nyugalmi Ca^{2+} -koncentrációja periodikus változásokat (oszcillációkat) mutat, ami az irodalmi adatok alapján más differenciálódó sejtekre is jellemző. A Ca^{2+} -oszcillációk bizonyos transzkripciófaktorok aktiválásán keresztül fokozhatják a differenciációt, az oszcillációk hatására nemcsak az NFAT, hanem a CREB is aktiválódhat.

Méréseink folytatásaként megvizsgáltuk, hogy a differenciálódás napján mérhető megemelkedett cytosol kalciumkoncentráció forrása extra- vagy intracelluláris eredetű-e. A HD-kultúrák külső közegébe a kalciumkoncentrációval ekvimoláris (1,8 mM) EGTA-t adtunk, s ezáltal megkötöttük a szabad Ca^{2+} -ionokat. A kezeléseket a differenciáció szempontjából fontos 2., illetve 3. napon végezve jelentősen visszaesett a matrixtermelés mértéke, és ezzel párhuzamosan a sejtekben mérhető cytosol szabad Ca^{2+} -koncentráció is lecsökkent, sőt a 3 napos kezeletlen kontroll kultúrákra jellemző megemelkedett Ca^{2+} -koncentráció sem volt kimutatható. Az alacsony extracelluláris Ca^{2+} -koncentráció hatására a HD-kultúrák sejtjeinek proliferációs rátája drámaian lecsökkent, anélkül hogy a mitochondriális aktivitásukban számottevő változás következett volna be. Ezzel párhuzamosan a Sox9 mRNS- és fehérjeexpressziója is lecsökkent. Mindezen változások alapján feltételezhetjük, hogy az extracelluláris térség szabad kalciumionjainak a differenciációs folyamatok beindításában és a kezdeti lépések irányításában van nélkülözhetetlen szerepe, hiszen a kalciumionok megkötése csak a tenyésztés első 3 napján alkalmazva gátolja a sejtek normál differenciációs ciklusát.

Eredményeink jól illeszkednek az irodalomban közölt adatokhoz, miszerint az *in vitro* porcdifferenciáció az extracelluláris tér kalciumkoncentrációjának megemelésével modulálható; a magasabb Ca^{2+} -koncentráció azonban csak a differenciációs folyamat kezdetén fejt ki pozitív hatást.

A cytosol Ca^{2+} -koncentrációját A23187 kalcium-ionofor alkalmazásával emeltük meg, a kis koncentrációjú ionofor fokozta, míg a nagy koncentrációjú ionofor erőteljesen gátolta a matrixtermelést. A kis dózisban alkalmazott ionofor a megfigyelt változásokkal összhangban befolyásolta a Sox9 transzkripció faktor mRNS- és fehérjeexpresszióját, a nagy dózisú kezelések azonban kissé ellentmondásos eredményekre vezettek, ami alapján valószínűsíthetjük, hogy az ionofor részben Sox9-independens útvonalakon keresztül befolyásolja a porcképződést.

A belső raktárak töltöttségének vizsgálatához CPA-val, a SERCA gátlószerével kezeltük a kultúrák sejtjeit, és kimutattuk, hogy a chondrogenikus mesenchymalis sejtek belső raktárai tartalmaznak bizonyos mennyiségű Ca^{2+} -t, azonban ennek mennyisége az excitábilis sejtekhez képest elhanyagolható. A sejtekben a külső közeg Ca^{2+} -koncentrációjának helyreállítása után átmeneti cytosol kalciumkoncentráció-emelkedés következett be, ami SOCE-csatornák működésére utal. A kalcium-eszköztár azon összetevői közül, amelyek a belső raktárakból történő kalciumfelszabadításért lehetnek felelősek, a chondrogenikus sejtek a rianodinreceptort és az IP_3 -receptor I-es típusát expresszálják. A fehérjék gyenge, alig kimutatható expressziója és a raktárak csekély mértékű töltöttsége következtében az ily módon felszabaduló kalciumionok valószínűleg csak lokálisan emelhetik meg a cytosol Ca^{2+} -koncentrációját, a differenciálódás során mérhető nagymértékű, tartós emelkedés minden bizonnyal a külső közegből származik.

A kalcineurin lehet a HD-kultúrák cytosol Ca^{2+} -koncentrációváltozásainak egyik target- és effektormolekulája

A calcineurin aktivitása érzékenyen reagál a sejtek cytosol Ca^{2+} -koncentrációjának modulálására: a cytosol kalciumkoncentrációjának csökkenésével párhuzamosan az enzim aktivitása is visszaesik, az ionofor hatására pedig a 2. napon fokozódott, a 3. napon viszont csökkent az enzimaktivitás. A calcineurin valószínűleg képes aktívan részt venni a cytosol Ca^{2+} -koncentrációjának szabályozásában. Azokban a kultúrákban, melyekben a calcineurint CsA-val gátoltuk, magasabb bazális Ca^{2+} -koncentrációértékeket detektáltunk, de a kontroll körülmények között megfigyelhető Ca^{2+} -csúcs elmaradt. A calcineurin tehát bizonyára fontos szerepet játszik a 3. napon a megemelkedett kalciumkoncentráció kialakításáért például bizonyos, a plazmamembránban lokalizálódó Ca^{2+} -csatornák aktiválásával. Ezt a feltételezésünket azok a közlemények támasztják alá, melyek arról számolnak be, hogy a calcineurin a kalcium-eszköztár számos tagjának (pl. IP_3 -receptorok, SERCA, Ca^{2+} -csatornák, Na^+ - Ca^{2+} -exchangerek stb.) működését képes befolyásolni.

Az oxidatív stressz és a poli(ADP-riboz)ilációs folyamatok kapcsolata a porcosodó HD-kultúrák sejtjeiben

Ismeretes, hogy a reaktív oxigéngyökök gátolják a porcmatrixtermelést, és hozzájárulnak a már kialakult extracelluláris matrix degradációjához is. Megfigyeltük, hogy a peroxinitrit a hidrogén-peroxidhoz hasonló, koncentrációfüggő módon gátolta a HD-kultúrák matrixtermelését. Az oxidáló ágensek hatására a sejtek proliferációs rátája és mitochondriális aktivitása, valamint a porcdifferenciáció markergénje, a Sox9 mRNS- és fehérjeexpressziója egyaránt lecsökkent. Ezzel párhuzamosan az oxidatív stressznek kitett sejtekben a cytosol Ca^{2+} -koncentráció megemelkedett.

A reaktív oxigén- és nitrogéngyökök elsősorban genotoxikus hatásaik révén károsítják a sejteket, melynek következtében a poli(ADP-ribóz)-polimeráz enzim aktivitásának fokozódása figyelhető meg. A PAR-polimerek hatására az enzimek működése módosul, s ezáltal számos, többek között a DNS-repair

folyamataiban szerepet játszó fehérje aktiválódik. A PARP túlzott mértékű aktivációja azonban a sejt NAD^+ - és ATP-készleteinek kimerítése következtében már káros hatású, ami a sejteket végső soron öngyilkosságba kergeti.

Mivel a 3-AB-előkezelések a sejtproliferáció-csökkenést nem tudták kivédeni, feltételezhetjük, hogy a reaktív oxigén- és nitrogénygyökök a PARP-tól független útvonalon keresztül fejtik ki hatásukat a sejtosztódásra, például a sejtosztódást szabályozó bizonyos enzimek szerkezetének módosításával. A mitochondriális aktivitásban bekövetkező csökkenést a 3-AB-előkezelések képesek voltak kivédeni, így valószínű, hogy a HD-kultúrák sejtjeinek túlélőképességére utaló paramétert PARP-dependens folyamatok befolyásolják. A HD-kultúrák sejtjeiben NAD^+ -depleciót csak a nagy koncentrációjú reaktív oxigén- és nitrogénygyökök alkalmazása okozott. A PARP aktivitására és működésére az enzim terméke, a PAR-polimerek kimutatása adta a legfőbb bizonyítékát. Kontroll körülmények között nem tudunk detektálható mennyiségű polimert kimutatni a HD-kultúrák sejtjeiben, oxidatív stressz hatására azonban határozott jeleket kaptunk. Érdekes megfigyelésünk, hogy a kezeletlen kontroll kultúrák sejtjeinek magvacskáiban polimerek vannak, melyek a 30 perces 3-AB-előkezelések hatására sem eliminálódtak.

Az irodalomban az eredmények megoszlanak a chondrogenézis és a poli(ADP-riboz)ilációs folyamatok kapcsolatának tekintetében. Saját eredményeink alapján kísérleti rendszerünkben a hidrogén-peroxid és a peroxinitrit egyaránt PARP-dependens módon gátolták a porcmatrix-termelést, és minden valószínűség szerint beindítják a 'DNS-károsodás $\rightarrow$ PARP-aktiválódás $\rightarrow$ sejt-diszfunkció' útvonalat. Mivel az erőteljes oxidatív stressznek kitett sejtekben a cytosol Ca^{2+} -koncentrációja a magas ionofor-koncentrációk alkalmazásával összevethető mértékű, a kontrollokénál lényegesen magasabb volt, és mindkét kezelés a porcképződés csökkenését vonta maga után, ezért joggal feltételezhetjük, hogy a porcosodó sejteket érő oxidatív stressz részben

Ca²⁺-dependens módon befolyásolja a chondrogenezist. Ennek bizonyítása további kísérleteket igényel.

ÖSSZEFOGLALÁS

Felderítettük a differenciálódó chondrogenikus mesenchymalis sejtek Ca^{2+} -homeosztázisának egyes aspektusait, valamint megfigyeltük, hogy PARP-dependens folyamatok kontroll körülmények között és oxidatív stressz hatásának kitett kultúrák sejtjeiben is hatással vannak a porcmatrix termelésére.

A differenciálódó mesenchymalis sejtek intracelluláris kalciumkoncentrációjának kismértékű megemelése elősegíti a sejtek differenciációs programját, míg a magas, illetve hosszantartó emelkedés már gátló hatású. Megfigyeltük, hogy a cytosol Ca^{2+} -koncentráció csökkentése ugyancsak gátolja a sejtek differenciációs programját. A sejtekben karakterisztikus Ca^{2+} -koncentráció-változások detektálhatók a differenciálódással párhuzamosan, melyekre hosszú- és rövidtávú Ca^{2+} -koncentráció-ingadozások (oszcillációk) egyaránt jellemzőek és a differenciációval közvetlen összefüggésben jelentős cytosol szabad Ca^{2+} csúcs jelenik meg. Eredményeink alapján a differenciálódó chondrogenikus sejtek Ca^{2+} -homeosztázisa igen nagymértékben függ a külső közeg kalciumtartalmától, amit a belső raktárak vizsgálatával is alátámasztottunk. Sikerült megfigyelnünk, hogy a chondrogenesis pozitív regulátorának tekinthető calcineurin a cytosol Ca^{2+} -változások egyik effektora lehet.

Igazoltuk, hogy az oxidatív stressz fokozza a HD-kultúrák sejtjeiben a poli(ADP-riboz)ilációs mechanizmusokat, ami végső soron a porcképződés csökkenéséhez vezet. Az, hogy a PARP-inhibitor 3-AB önmagában is jelentős hatást – a matrixképződés erőteljes fokozását – váltott ki, arra utal, hogy a poli(ADP-riboz)-ilációs folyamatok a matrixtermelés negatív regulátorai lehetnek. Mivel az erőteljes oxidatív stressz jelentősen megemelte az intracelluláris Ca^{2+} -koncentrációt is, így a PARP-dependens szabályozás mellett Ca^{2+} -érzékeny jelátviteli folyamatok módosulása is szerepet játszhat annak porcképződést gátló hatásában.

KÖZLEMÉNYEK

Az értekezés alapjául szolgáló közlemények

Zákány R, Bakondi E, Juhász T, Matta C, Szíjgyártó Z, Erdélyi K, Szabó E, Módis L, Virág L, Gergely P.: Oxidative stress-induced poly(ADP-ribose)ation in chick limb bud-derived chondrocytes. *Int J Mol Med* 2007, 4:597–605. (IF: 1,847)

Matta C*, Fodor J*, Szíjgyártó Zs, Juhász T, Gergely P, Csernoch L, Zákány R: Cytosolic free Ca²⁺ concentration exhibits a characteristic temporal pattern during in vitro cartilage differentiation: a possible regulatory role of calcineurin in Ca-signalling of chondrogenic cells. *Cell Calcium* 2008, 44(3):310–323. (IF: 4,338[#]) *: megosztott első szerzők

Az értekezés témájához közvetlenül nem kapcsolódó közlemények

Zákány R, Szíjgyártó Zs, Matta C, Juhász T, Csontos C, Szűcs K, Czifra G, Bíró T, Módis L, Gergely P: Hydrogen peroxide inhibits formation of cartilage in chicken micromass cultures and decreases the activity of calcineurin: implication of ERK1/2 and Sox9 pathways. *Experimental Cell Research* 2005, **305**:190-199. (IF: 4,148)

Juhász T, Matta C, Veress G, Nagy G, Szíjgyártó Z, Molnár Z, Fodor J, Zákány R, Gergely P: Inhibition of calcineurin by cyclosporine A exerts multiple effects on human melanoma cell lines HT168 and WM35. *Int J Onc* 2009, **34**:995-1003. (IF: 2,295[#])

Fodor J*, Matta C*, Juhász T, Oláh T, Gönczi M, Szíjgyártó Z, Gergely P, Csernoch L, Zákány R: Ionotropic Purinergic Receptor P2X₄ is Involved in the Regulation of Chondrogenesis in Chicken Micromass Cell Cultures. Közlésre elfogadva: *Cell Calcium* (2009) (IF: 4,338[#]) *: megosztott első szerzők

Tudományos mutatók

Az értekezés alapjául szolgáló közlemények impakt faktora: 6,185

Kumulatív impakt faktor: 16,966

Független citációk száma: 7

[#]: az értekezés elkészültekor még nem álltak rendelkezésre a 2008-as impakt faktorok, ezért az így jelölt adatok a 2007-es évre vonatkoznak.

Az értekezés témájához kapcsolódó előadások

Zákány Róza, Szíjgyártó Zsolt, Bakondi Edina, Virág László, Czifra Gabriella, Szűcs Kornélia, Juhász Tamás, Matta Csaba, Bíró Tamás, Módis László, Gergely Pál: Az oxidatív stressz hatásai az *in vitro* porcdifferenciációra. II. Jelátviteli Konferencia, Hőgyész (2003)

Zákány Róza, Szíjgyártó Zsolt, Juhász Tamás, Matta Csaba, Szűcs Kornélia, Czifra Gabriella, Bíró Tamás, Módis László, Gergely Pál: A porcdifferenciációt szabályozó jelátviteli pályák változásai az oxidatív stressz során. XII. Sejt- és Fejlődésbiológiai Napok, Pécs (2004)

Matta Csaba, Juhász Tamás, Bakondi Edina, Szíjgyártó Zsolt, Czifra Gabriella, Módis László, Gergely Pál, Zákány Róza, Virág László: A poli(ADP-ribozil)áció változása oxidatív stressz hatására kondrogenikus primer sejt kultúrákban. XIII. Sejt- és Fejlődésbiológiai Napok, Eger (2005)

Matta Csaba, Juhász Tamás, Szíjgyártó Zsolt, Czifra Gabriella, Módis László, Gergely Pál, Zákány Róza: Az oxidatív stressz befolyásolja a poli(ADP-ribozil)ációt a porcosodó high density kultúrákban. Magyar Anatómus Társaság XIII. Kongresszusa, Pécs (2005)

Matta Csaba, Juhász Tamás, Fodor János, Deli Tamás, Csernoch László, Módis László, Gergely Pál, Zákány Róza: Az intracelluláris Ca-koncentráció változásai az *in vitro* porcdifferenciáció során. Magyar Biokémia Egyesület 2006. évi Vándorgyűlése, Pécs

Zákány Róza, Matta Csaba, Juhász Tamás, Fodor János, Szíjgyártó Zsolt, Csernoch László, Módis László, Gergely Pál: Kalcium-érzékeny jelátviteli útvonalak az *in vitro* porcképződés szabályozásában. Magyar Biokémia Egyesület 2006. évi Vándorgyűlése, Pécs

Matta Csaba, Fodor János, Juhász Tamás, Szíjgyártó Zsolt, Csernoch László, Gergely Pál, Zákány Róza: Az *in vitro* porcdifferenciálódást kísérő intracelluláris Ca²⁺-koncentráció-változások. 38. Membrán-transzport Konferencia, Sümeg (2008)

Az értekezés témájához kapcsolódó poszterek

Matta Csaba, Juhász Tamás, Fodor János, Deli Tamás, Csernoch László, Módis László, Gergely Pál, Zákány Róza: Az *in vitro* porcdifferenciáció során zajló intracelluláris Ca-koncentráció-változások vizsgálata. V. Magyar Sejtanalitikai Konferencia, Budapest (2006)

Matta Csaba, Juhász Tamás, Fodor János, Csernoch László, Szíjgyártó Zsolt, Gergely Pál, Zákány Róza: Ionotrop purinoreceptorok szerepe a porcképződésben. VII. Magyar Genetikai Kongresszus, XIV. Sejt- és Fejlődésbiológiai Napok, Balatonfüred (2007)

Matta Csaba, Fodor János, Juhász Tamás, Szíjgyártó Zsolt, Csernoch László, Zákány Róza: Ionotrop purinerg receptorok a differenciálódó kondrocitákon. Magyar Biokémia Egyesület 2007. évi Vándorgyűlése, Debrecen (2007)

Sebe Attila, Panyi György, Zákány Róza, Juhász Tamás, Matta Csaba, Varga Zoltán: Ioncsatornák szerepe differenciálódó porcsejteken. 38. Membrán-transzport Konferencia, Sümeg (2008)

Fodor János, Matta Csaba, Oláh Tamás, Gönczi Mónika, Juhász Tamás, Csernoch László, Zákány Róza, Gergely Pál: A primer porcsejtek purinerg-dependens differenciálódása. 38. Membrán-transzport Konferencia, Sümeg (2008)

Juhász Tamás, Szentésiné Holló Krisztina, Matta Csaba, Szíjgyártó Zsolt, Fodor János, Karácsonyi Zoltán, Csernoch László, Zákány Róza: NMDA-receptorok a differenciálódó porcsejteken. A Magyar Kísérletes és Klinikai Farmakológiai Társaság és a Magyar Élettani Társaság LXXII. Vándorgyűlése, Debrecen (2008)

Matta Csaba, Fodor János, Juhász Tamás, Szíjgyártó Zsolt, Csernoch László, Gergely Pál, Zákány Róza: Az intracelluláris kalciumkoncentráció változásainak vizsgálata az *in vitro* porcdifferenciáció során. A Magyar Kísérletes és Klinikai Farmakológiai Társaság és a Magyar Élettani Társaság LXXII. Vándorgyűlése, Debrecen (2008)

Attila Sebe, György Panyi, Roza Zakany, Tamas Juhasz, Csaba Matta, Zoltan Varga: The Role of Ion Channels in Differentiating Chondrocytes. *Bio-physical Journal*, (February 2009), Volume 96, Issue 3, Supplement 1, Page 670, 3458-Pos